

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА УРЯДІВ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ, ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ЗАГОСТРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Юрій Крамар

Однією із найгостріших проблем внутрішньої політики міжвоєнної Польщі, від толерантного розв'язання якої залежала внутрішня стабільність і спокій у державі, була проблема міжконфесійних відносин. Особливої гостроти це питання набувало у Волинському воєводстві, де більшість населення становили неполяки. Так, за даними загальнопольського перепису 1921 р. на Волині проживало 1 066 842 мешканці православного віросповідання¹, що складали близько 80 % загалу населення.

Після входження західноволинських земель до складу Польщі чи не найбільш гостро постало питання неврегульованого становища Православної церкви. Волинська єпархія була найбільшою у складі Православної церкви в Польщі. У 1925 р. вона налічувала 760 парафій, переважно українських за національним складом (для порівняння: чотири інші православні єпархії в Польщі – Поліська, Віленська, Гродненська, Варшавсько-Холмська – разом налічували 651 парафію)².

Зазначимо, що в перші повоєнні роки Православна церква в Польщі й надалі підпорядковувалася Московському патріархатові. Майже вся її ієрархія залишалася російською. Вище духовенство намагалося зберегти російську мову в богослужіннях і синодально-консисторіальний устрій церкви. Значна частина православного духовенства відзначалася ворожим ставленням і до Польської держави, і до національних прагнень українського та білоруського населення, яке становило більшість у східних воєводствах. Відверто промосковська орієнтація православного духовенства не влаштовувала польську владу, яка мала намір використати церкву як один з інструментів своєї інтеграційної політики на «східних кресах».

¹ Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1926. T. XXIII. S. 40.

² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. В 4 т. Т. 4. XX ст., ч. 2 / Іван Власовський. Київ : Либідь, 1998. (Репринт. вид. 1966 р.). С. 8.

Концепція польської державної політики щодо Православної церкви формувалася впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття й зазнала певної еволюції. У період правління націонал-демократів (1918–1926 рр.) політика державної влади щодо православних не була чітко визначена, хоча вже тоді великий вплив на неї справляла концепція національної асиміляції непольських народів. Польська націонал-демократія проголошувала пріоритет інтересів народу стосовно держави і твердила, що всі непольські нації, зокрема й українці, мають бути підпорядковані політичній, культурній і релігійній домінації поляків. Одним із найдієвіших засобів державної та національної інтеграції мала стати віросповідна єдність, яка мала здійснюватися через латинізацію «східних кресів»³. Однак концепція ліквідації православ'я мала небагато шансів на успіх, з огляду на незначну кількість його послідовників. До того ж уряд мав гарантувати прописані на законодавчому рівні релігійні свободи нацменшинам. «Умова про охорону національних меншин», підписана у Версалі 28 червня 1919 р., а також статті Ризького договору 1921 р. гарантували, серед інших, релігійні права української меншини, що мешкала в Польщі. Ці гарантії згодом підтвердила Конституція 1921 р.

Міжконфесійна ситуація на теренах, населених українцями, ускладнилася на початку 1920-х рр. у зв'язку з розгортанням тут масового руху за українізацію Православної церкви. Найбільш активно він проявився на Волині. Поява українського національно-церковного руху була зумовлена кількома причинами. По-перше, він став реакцією на політику Російської православної церкви, яка впродовж багатьох років докладала значних зусиль для денаціоналізації українців. По-друге, до боротьби за надання Православній церкві в Польщі національного характеру українців підштовхнув досвід релігійного співжиття з поляками-католиками в межах Речі Посполитої (XVI–XVIII ст.). По-третє, церковне відродження на Волині було зумовлене поступовим зростанням національної самосвідомості волинян у період після Першої світової війни та в роки національно-визвольної боротьби українців у 1917–1921 рр.

Модель, яку намагалися реалізувати українські громадські та церковні діячі Волині, полягала в тому, що церква має бути за своїм національним характером українською, незалежною від держави, а її устрій – соборним, що гарантуватиме широку участь мирян в управлінні⁴. Один із ідеологів цієї концепції та лідер українського церковного

³ Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) щодо православної церкви й українців. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 61.

⁴ Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.)... С. 62.

руху на Волині в 1920-х рр. Арсен Річинський вважав, що українці, які становлять переважну більшість вірних церкви, повинні мати вирішальний голос при розв'язанні питань не лише в українських єпархіях, а й у справах, що стосувалися всієї Православної церкви в Польщі⁵.

Першим кроком на шляху українізації церкви став Волинський єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, що відбувся 3–10 жовтня 1921 р. в Почаєві. Одним із головних питань, які обговорювалися на зібранні, була справа українізації богослужінь. Незважаючи на протести представників промосковського духовенства, з'їзд ухвалив резолюцію, яка впроваджувала вживання української мови у богослужіннях: «Жива віра вимагає й живої віри в молитвах і в Службі Божій, через те треба перейти від церковнослов'янської мови до народної, живої мови української»⁶. Передбачалося, що такий перехід мав відбуватися поступово, в міру того, як церковна влада перекладатиме й впроваджуватиме необхідні богословські книги. Крім цієї ухвали, з'їзд прийняв і низку інших постанов, у яких окреслювалися основні вимоги національно-церковного руху: відновлення діяльності парафій та монастирів, створення при них органів церковного самоврядування, відродження Луцької єпископської кафедри, видання єпархіального часопису рідною мовою, ведення діловодства українською мовою⁷.

Рішення почаївського з'їзду дали поштовх подальшому розвитку національно-церковного руху на Волині, на який змушена була зважати і вища церковна ієрархія. Під тиском обставин керівництво Православної церкви пішло на певні поступки у справі українізації церкви. На початку 1920-х рр. Священний синод Православної церкви в Польщі дав дозвіл на: запровадження української мови до літургійних старослов'янських текстів, виголошення проповідей українською мовою, навчання дітей православної релігії рідною для них мовою⁸.

Однак прийняті Синодом ухвали впроваджувалися в життя досить повільно, а нерідко зрусифіковане православне духовенство, церковні ієрархи, які намагалися зберегти «російський» характер церкви, їх просто ігнорували. За цих умов Польській державі доводилося

⁵ Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людности в Польщі: доклад виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку 5–6 червня 1927 р. / Арсен Річинський. – Луцьк: [б. в.], 1927. С. 3–4.

⁶ Державний архів Тернопільської області (далі: ДАТО). Ф. 148. Оп. 5.Спр. 2. Арк. 7.

⁷ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5.Спр. 2. Арк. 3–5.

⁸ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви... С. 22–27.

маневрувати між українським церковним рухом, що наростає, та промосковською ієрархією церкви.

Слід зазначити, що в перші роки незалежності польська влада доволі толерантно ставилася до українського національно-церковного руху. Український дослідник історії Православної церкви в міжвоєнний період В. Борщевич вважає, що ліберальна позиція уряду щодо процесів національно-культурного відродження мала своє пояснення. Допускаючи обмежений розвиток українського церковного руху, влада «відвертала увагу українців від політичної боротьби, отримувала змогу контролювати проросійську верхівку Церкви і на конфесійному ґрунті тримати Волинь в ізоляції від більш національно-свідомої, але греко-католицької Галичини»⁹.

Водночас польський уряд удавався до кроків, спрямованих на посилення свого впливу на Православну церкву в Польщі. За його ініціативи 30 січня 1922 р. було видано адміністративний акт під назвою «Тимчасові правила про ставлення Уряду Речі Посполитої до Православної церкви в Польщі». Цим документом регулювався правовий статус Православної церкви впродовж усього міжвоєнного періоду. Водночас влада отримала додаткові, ніким не контрольовані важелі впливу на церковно-релігійне життя православного населення Польщі. Такий висновок можна зробити на основі аналізу деяких положень «Тимчасових правил». Отож уряд залишав за собою право затверджувати призначення чи зміщення православного духовенства. Кандидатури на вищі церковні посади мали погоджуватися з державними органами. Один із пунктів «Правил» містив положення, яке влада часто використовувала проти українських священників Волині. Зокрема, ті пастирі, які втратили громадянство або були запідозрені у вчинках, що тягнули за собою судову відповідальність і були «небезпечними для держави», на вимогу міністра віросповідань і народної освіти мали бути усунуті церковною владою¹⁰. Для відкриття нових парафій та філій обов'язковою була згода міністра.

Низка інших урядових і церковних документів, прийнятих упродовж 1920–1930-х рр., обумовила синодально-консисторіальний устрій Православної церкви, якою мав управляти синод у складі єпископів на чолі з екзархом-митрополитом. Цими актами, зокрема, встановлювалося, що всі єпископи мали складати присягу на вірність

⁹ Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. XX ст.). Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. С. 44.

¹⁰ Правовое положение Святой Автокефальной Православной Церкви в Польше. Доклад 1-му Поместному Собору Православной Церкви в Польше. Варшава, 1931. С. 38.

державі; висвячення, а також усунення священників із парафії узгоджувалося із відповідним воєводою; на єпископські посади могли призначатися громадяни Польщі, які здобули теологічну освіту у визнаних урядом Віленській і Кременецькій духовних семінаріях, державному православному богословському ліцеї та на православному богословському факультеті Варшавського університету; державна влада взяла на себе утримання навчальних закладів, у яких здобували освіту кандидати на духовний сан¹¹.

Дієвим засобом тиску на церкву та її служителів із боку державної влади стала процедура юридичного набуття польського громадянства священниками. Здійснення священничих обов'язків ставилося у пряму залежність від набуття громадянства. У таємному листі Міністерства внутрішніх справ Польщі до волинського воєводи від 30 червня 1923 р. зазначалося, що надання громадянства має залежати від позиції духовенства і слугувати винагородою за роботу на користь зміцнення держави й поширення автокефалії¹². У липні того ж року Волинське воєводське управління надіслало старостам повітів таємний циркуляр у справі надання громадянства православному духовенству. Підставами для позитивного вирішення питання були: 1) лояльність до Польської держави; 2) позитивне ставлення до автокефалії Православної церкви в Польщі¹³.

Важливою подією церковно-релігійного життя Польщі міжвоєнної доби стало проголошення автокефалії Православної церкви. У листопаді 1924 р. польському урядові і керівництву Православної церкви вдалося добитися від патріарха Константинопольського видання акта про визнання Православної церкви в Польщі автокефальною. Офіційне проголошення автокефалії відбулося 17 вересня 1925 р. у Варшаві. До нової православної митрополії увійшла і Волинська єпархія.

Прийняття урядом «Тимчасових інструкцій» і проголошення її автокефалії створювали сприятливі можливості для дерусифікації усієї церковної організації. Однак цей процес проходив важко. Єпископат Православної церкви в Польщі загалом негативно сприймав відродження українського православ'я на Волині. Маючи у своїх руках важелі церковної влади, проросійські елементи нерідко використовували такі засоби, як тиск, шантаж, репресії проти тих священників і мирян, котрі прихильно ставилися до автокефалії та процесів національно-церковного відродження. До того ж польська влада дедалі більше виявляла

¹¹ Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.)... С. 6.

¹² Державний архів Волинської області (далі: ДАВО). Ф. 46. Оп. 9. Спр. 98. Арк. 1.

¹³ Там само. Арк. 24.

занепокоєння процесами національно-церковного відродження на Волині. Про це свідчить, зокрема, лист міністра віросповідань і народної освіти до волинського воєводи від 23 вересня 1925 р. У ньому зазначалося, що «органи державної влади і управління не можуть прихильно ставитися до процесу українізації Православної церкви..., бо в підсумку це може призвести до відокремлення Православної церкви на Волині від Православної церкви в Польщі, послабити вплив центральної духовної влади у Варшаві і погрожує об'єднанням православних Волині з національною київською церквою (мається на увазі Українська автокефальна православна церква на чолі з митрополитом В. Липківським. – *Ю. К.*). Вважаю недоцільним сприяння політиці українізації церкви з боку Волинського воєводського управління»¹⁴. Отже місцевій владі на Волині було поставлене завдання дотримуватися курсу на нейтралізацію українського національно-церковного руху.

Новий етап державної політики Польщі щодо Православної церкви був започаткований у 1926 р. після приходу до влади табору «санації» на чолі з Ю. Пілсудським. Запропонована «санацією» національна програма передбачала й більш толерантну релігійну політику. Як зазначалося вище, в основу національної політики пілсудчиків, що реалізовувалася у 1926–1935 рр., було покладено програму державної асиміляції. Її суть полягала в тому, щоб через певні поступки добитися лояльного ставлення національних меншин до Польської держави. Новий режим, серед іншого, погодився підтримувати й національно-церковний рух в обмін на політичну співпрацю.

Свідченням нового підходу уряду до проблеми українського православ'я стало проведення в 1927 р. за неофіційної підтримки влади Українського церковного з'їзду в Луцьку. Ініціатива його скликання належала відомому громадсько-політичному діячеві, одному з лідерів національно-релігійного життя на Волині А. Річинському.

Після тривалих приготувань з'їзд відбувся 5–6 червня 1927 р. в Луцьку. На з'їзд прибуло 565 делегатів із Волині, Полісся і Холмщини¹⁵. Серед присутніх було вісім українських послів і сенаторів, представники багатьох політичних партій та громадських організацій, чиновники воєводської адміністрації, зокрема, віце-воєвода Т. Гінтовт-Дзевалтовський. На розгляд з'їзду було винесено питання, що стосувалися проблем українізації і демократизації внутрішнього устрою та життя Православної церкви в Польщі.

У постановах з'їзду було окреслено способи подальшої дерусифікації Православної церкви в Польщі та надання їй українського

¹⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół 14. Sygn. 98. K. 26–27.

¹⁵ ДАВО. Ф. 36. Оп. 13 а. Спр. 238. Арк. 1.

національного характеру. Перед Синодом Православної церкви в Польщі були поставлені вимоги щодо негайного впровадження української мови до богослужінь у тих парафіях, де цього бажають віряни; повернення до життя українських церковно-народних звичаїв та обрядів, скасованих російською владою; запровадження в церковному діловодстві української мови замість російської; комплектування священиків, дяків і диригентів хорів із числа українців. Передбачалося призначити на три єпископські кафедри на теренах із переважно українським населенням єпископів-українців¹⁶.

Для виконання прийнятих з'їздом рішень було створено Український церковний комітет у складі 36 осіб, куди увійшли представники від усіх повітів Волині, Південного Полісся, Холмщини і Підляшшя¹⁷. Цей комітет організував ряд повітових та окружних церковно-народних з'їздів, зокрема в містах Володимирі-Волинському і Бересті та провів опитування щодо мови богослужіння в повітах, населених переважно українцями. Близько 572 сільських громад Волині висловилися за українську мову богослужіння¹⁸.

Український церковний з'їзд у Луцьку став важливою віхою на шляху дерусифікації Православної церкви в Польщі. Його рішення мали характер петиції до церковних властей. Однак навіть такий протест українців зустрів рішучий осуд з боку вищих церковних ієрархів. Стосунки між єпископатом і діячами українського національно-церковного руху на Волині досягли критичної межі. Їх апогеєм став інцидент у Луцькому Свято-Троїцькому соборі 20 червня 1927 р. Під час богослужіння, яке відправляв митрополит Діонісій, хор, незважаючи на заборону, розпочав співати літургію українською мовою. Коли митрополит перервав службу і спробував впровадити хор із церкви, то це викликало обурення парафіян. З натовпу лунали образливі вигуки на адресу глави церкви¹⁹. Одна з волинських парафій звернулася до Київського митрополита з проханням прийняти її під свою юрисдикцію.

В умовах гострих релігійних суперечок і конфліктів на терені воєводства розпочав свою діяльність у 1928 р. на посаді волинського воєводи Генрик Юзевський. Його призначення на Волинь після приходу до влади в Польщі табору «санації» на чолі з Ю. Пілсудським мало започаткувати «новий підхід» уряду до розв'язання української

¹⁶ ДАВО. Ф. 36. Оп. 13 а. Спр. 238. Арк. 23-31.

¹⁷ Там само. Арк. 34.

¹⁸ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви... С. 55–56.

¹⁹ *Monografia stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim*. Łuck, 1936. S. 51.

проблеми на регіональному рівні. Так звана волинська програма Г. Юзевського серед іншого передбачала проведення реформи «православної церкви на Волині у напрямі повернення до традицій соборності та зміни російського національного складу єпископату»²⁰. Воєвода виступав за подальшу дерусифікацію Православної церкви, а одночасно підтримував вимоги її українізації. На переконання воєводи, «так звана українізація церкви [...] є нічим іншим, як процес її дерусифікації»²¹. Він виходив з того, що неправильний підхід до справи українізації церкви на Волині (чи то з боку єпископату, чи урядових чинників) може призвести до поглиблення конфлікту між православними.

Крім того, Г. Юзевський наполягав на тому, щоб при оцінці релігійної ситуації на Волині враховували ще одну обставину, пов'язану з доктриною «сокальського кордону». Православ'я воєвода розглядав як важливий елемент окремішності Волині від Східної Галичини, основну масу населення якої становили греко-католики. Тому він вважав за потрібне піти назустріч релігійним вимогам волинських українців, аби не допустити «опанування церковного життя українськими націоналістами зі Східної Галичини»²². Якнайшвидше врегулювання правового статусу Православної церкви в Польщі, на думку воєводи, могло стабілізувати не лише церковне, а й державно-політичне життя в країні, особливо на її східних теренах, і стати одним із головних чинників, який зміг би суттєво вплинути на формування позитивного ставлення українського православного населення до польської державності²³.

Як і багато інших санаційних політиків, воєвода Г. Юзевський був палким прихильником підпорядкування Православної церкви політичним інтересам держави. Він вважав, що православна релігія має стати «державно-польською релігією». На переконання воєводи, це перетворило б Православну церкву в Польщі у «важливий чинник державної асиміляції східних кресів»²⁴.

²⁰ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego Dział Rękopisów (дані: BUW.DR.). Sprawozdanie z podróży służbowej do województwa Wołyńskiego. 9.X.1926. № ак. 361. S. 4.

²¹ BUW.DR. «Wołyń-czerwiec 1937». Sprawozdanie H. Józewskiego obrazuje sytuację Województwa Wołyńskiego. № ак. 1549. S. 59.

²² BUW.DR. Sprawozdanie z podróży służbowej... S. 21.

²³ BUW.DR. Sprawozdanie H. Józewskiego obrazujące sytuację Województwa Wołyńskiego, listopad 1935... S. 24.

²⁴ Там само. Sprawozdanie z podróży służbowej do województwa Wołyńskiego. 9.X.1926. № ак. 361. S. 4.

З призначенням Г. Юзевського на посаду волинського воєводи політика українізації Православної церкви поступово почала набувати реального змісту. Одним із перших кроків у цьому напрямі стали кадрові зміни в управлінні Волинською єпархією. В березні 1934 р. Синод Православної церкви в Польщі призначив єпископа Олексія Громадського правлячим волинським архієреєм. Його заступником став палкий прихильник українізації Православної церкви на Волині архімандрит Полікарп Сікорський²⁵. Поступово збільшувалася кількість парафій, де богослужіння провадилося українською мовою. Станом на 1 листопада 1935 р. на Волині було 122 таких парафій. Крім того, на території Волинської єпархії налічувалося 40 парафій, де богослужіння відправлялося поперемінно українською і церковно-слов'янською мовою, 27 парафій, де воно велося церковно-слов'янською мовою з українською вимовою, 99 парафій, у яких українська мова була впроваджена частково, і 129 парафій, у яких богослужіння відправлялося українською мовою періодично (урочисте чи жалобне богослужіння). Таким чином, процес українізації тою чи іншою мірою охопив 423 із наявних на той час 678 парафій Волинської єпархії²⁶.

Однак від середини 1930-х рр. процес українізації Православної церкви на Волині почав вповільнюватися, а невдовзі став натрапляти на щораз сильніший спротив не лише з боку російського православного духовенства, а передусім – з боку самих поляків. До цього спричинилися переважно зміни у внутрішній політиці Польської держави після смерті Ю. Пілсудського у 1935 р. У державній політиці панівною стає тенденція національної асиміляції. У доповідній записці Міністерства військових справ на ім'я міністра внутрішніх справ від 28 серпня 1933 р. вказувалося що українізація Православної церкви на Волині була не лише безглуздом, а й крайністю, яка могла мати дуже небезпечні наслідки для Польської держави²⁷.

Наприкінці 1935 р. у Варшаві створюється комітет у справах національностей, який на першому ж своєму засіданні заявив, що «...православна церква повинна стати інструментом поширення польської культури на східних кресах, отже, необхідно докладати зусиль до *спольщення православ'я й припинення його українізації*»²⁸.

²⁵ Там само. Materiały dotyczące Województwa Wołyńskiego. № акс. 432. Teczka 53. S. 1.

²⁶ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2967. Арк. 6.

²⁷ BUW.DR. Materiały dotyczące Województwa Wołyńskiego. № акс. 432. Teczka 53. S. 3.

²⁸ Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.)... С. 66.

У листопаді 1935 р. близький до урядових кіл часопис «Warszawski Dziennik Narodowy» вмістив статтю, в якій стверджувалося, що православ'я в Польщі мусить бути православ'ям польським, але не православ'ям російським або ж українським. «Константуємо, – пише анонімний автор, – що перші ластівки цього процесу (полонізації Православної церкви. – Ю. К.), який, зрештою, може завершитися через кілька поколінь, вже з'явилися»²⁹.

Однією з перших таких «ластівок» була постанова Синоду Православної церкви в Польщі, прийнята 17 жовтня 1936 р. Вона затвердила переклад окремих літургій польською мовою. Ці постанови викликали гостру реакцію з боку українських політичних сил, що розцінили їх як перший крок на шляху полонізації православ'я в Польщі³⁰. Газета «Волинське слово» (орган УПР Волині) в номері від 18 березня 1937 р. зазначала, що ці ухвали, спрямовані проти українізації богослужінь, повертають стан напруженості й непевності у справі літургійної мови у волинських парафіях³¹.

Черговим кроком польських властей, спрямованих проти українізації Православної церкви, стало прийняття рішення про поетапне закриття єдиного на Волині навчального закладу, що готував православних священиків, – Державної православної духовної семінарії в Кременці (мала статус гімназії класичного типу; у 1929 р. в ній навчалося 234 спудеї – Ю.К.)³². Замість неї передбачалося відкрити державний теологічний ліцей у Варшаві. Подібні заходи викликали нове напруження у міжцерковних відносинах на Волині.

Отже, зміни у вищих ешелонах влади негативно відбилися на становищі української Православної церкви на Волині. Ідея підтримки українського православ'я як складової частини українсько-польської співпраці знаходила щораз менше прихильників серед поляків. У 1937–1938 рр. уряд відкрито перейшов до політики полонізації Православної церкви і насильницького переведення волинян у католицьку віру. Невдовзі процес полонізації Православної церкви в Польщі був оформлений законодавчо. На підставі «Внутрішнього статуту» Православної церкви, підписаного президентом Польщі 18 листопада 1938 р. замість «Тимчасових інструкцій» 1922 р. офіційною мовою

²⁹ BUW.DR. Materiały dotyczące Województwa Wołyńskiego. № акс. 432. Teczka 83. S. 8.

³⁰ AAN. Zespół 322. Sygn. 2350. K. 813.

³¹ Там само.

³² ДАВО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 3356. Арк. 28 зв.

церковного життя стала польська³³. Цим документом була змінена її офіційна назва церкви з «Свята Автокефальна Православна церква» на «Польська Автокефальна Православна церква», яка підкреслювала її національно-польський характер. У директивному листі міністра віросповідань і народної освіти В. Свентославського під назвою «Релігійна політика зі спеціальним розглядом православної проблематики» до глав адміністрацій східних воєводств від 21 грудня 1938 р. серед основних заходів у напрямку полонізації Православної церкви вказувалися: дерусифікація церкви, боротьба з білоруським і українським рухами, заборона викладання предмета релігії в школах, а також виголошення проповідей в церквах російською мовою³⁴.

В другій половині 1930-х рр. складовою частиною офіційної політико-державної доктрини була т. зв. польська модель католицизму, яка виходила з тези про «польське християнство» як головний форпост на шляху наступу нехристиянського світу. Цим форпостом мали стати насамперед «східні польські землі» – Волинь та Полісся, які підлягали полонізації. Зміцнення «християнського муру» по «східних кресах» на практиці мало привести до покатоличення українського населення через політику т. зв. «ревіндикації»³⁵.

Те, що «ревіндикаційна кампанія» мала політичний підтекст, не приховували навіть самі польські політики, які розглядали її як дієвий інструмент зміцнення «польськості» т. зв. східних кресів та «скріплення католицтва латинського обряду». Виступаючи 2 липня 1936 р. на нараді вищого командного складу армії, міністр військових справ Т. Каспжицький заявив, що «Польська держава ... повинна прагнути до підпорядкування віруючих окремих конфесій асиміляційним впливам польської культури [...], а там, де це можливо, як наприклад, щодо слов'янських меншин, процес полонізації церковно-релігійного життя слід оточити якнайбільшою увагою»³⁶.

³³ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (далі: Dz. U. R. P.). 1938. № 88. Poz. 597. S. 1317–1326. K. 1318.

³⁴ Державний архів Брестської області (далі: ДАБО). Ф. 1. Оп. 10. Спр. 2305. Арк. 12–16.

³⁵ Крамар Ю. В. Акція окатоличення українців Волині 1938 року: причини, хід та наслідки. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Серія : Іст. науки. 2001. № 5. С. 127–138.

³⁶ Stawecki P. *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939*. Warszawa : Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1969. S. 169–170.

Промовою керівника військового відомства було започатковано «рух православних поляків» на теренах східних воєводств Речі Посполитої. Метою акції, яка проводилася за активної участі військових, проголошувалося «повернення до польськості всього, що було польським». Йшлося передусім про повернення до «віри предків» тих груп населення, які з тих чи інших причин втратили свою польську національну свідомість і були зукраїнізовані. За підрахунками військових, на Волині налічувалося понад 400 місцевостей, де мешкало 100–150 тисяч «рутенізованих» поляків³⁷. Це здебільшого нащадки давньої так званої загородової шляхти. Для координації руху загородової шляхти 25 лютого 1938 р. було засновано комітет у справах загородової шляхти на Сході Польщі. Головою комітету став перший віце-міністр військових справ генерал Я. Глуховський³⁸.

Другим напрямом ревіндикаційно-полонізаційної кампанії на «східних кресах» було насильницьке «навернення» православних українців на католицьку віру. Для реалізації цієї програми 11 грудня 1936 р. в Любліні на базі військово-адміністративного округу, що охоплював території Люблінського і Волинського воєводств створювався Координаційний комітет на чолі з генералом М. Сморовінським³⁹. Його рішення були обов'язковими для органів державної влади і місцевого самоврядування.

Ревіндикаційна кампанія розпочалася на Волині у другій половині 1937 р. Передусім вона торкнулася прикордонних повітів воєводства. Методи, які використовувалися для переведення православних українців на католицьку віру, були найрізноманітнішими: від адміністративного тиску до відвертого залякування і погроз. У багатьох випадках селянам за зміну віри обіцяно додатковий наділ землі під час парцелярії, звільнення від податків, надання грошової допомоги, ліквідація боргів⁴⁰. Така агітація не раз потрапляла на придатний ґрунт. Той, хто зголошувався перейти на римо-католицьку віру, аргументував свою позицію тим, що не хоче більше бути «кривдженим українцем», а хоче стати поляком, людиною, яка має більше прав.

Слід зауважити, що в акції здобуття православних для католицизму на Волині активну участь брали збройні підрозділи Корпусу охорони прикордоння, а допомагала адміністрація (державна і самоврядна). Нерідко для того, щоб змусити православних зректися своєї віри КОП

³⁷ AAN. Zespół Komitet do spraw Szlachty Zagrodowej na Wschodzie Kraju. Sygn. 1. K. 8.

³⁸ Там само. К. 19.

³⁹ Stawęcki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna... S. 190.

⁴⁰ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 191. Арк. 1.

використовував методи морального і матеріального шантажу⁴¹. У рапорті благочинного церкви с. Ходаків Суразької парафії Кременецького повіту о. Ф. Дубицького до Волинської духовної консисторії від 16 травня 1938 р. йшлося про те, що підрозділи КОПу силою змушували місцевих селян приймати римо-католицьку віру (*документ подається зі збереженням орфографії*): «15 травня ц.р. з ініціативи Пограничної Сторожі в Суражі було скликане в нашому селі зібрання, на яке погранична сторожа силою змушувала приходити всіх православних. Господарів, які zostавалися вдома, жовніри тягнули на зібрання за руки. Дехто, знаючи в чому справа, втікали з Ходак і ночували в Суражі.

З промовою на цьому зібранні виступив поручник Суразької стражниці пан Буковський, що розпочав її такими словами: «Хто є католиком нехай іде додому, а хто є з “православних”, що в часи російського режиму зрадили свою батьківську католицьку віру, той нехай зостанеться, бо ще сьогодні є можливість для них зробитись добрим поляком і обивателем Речіпосполитої польської, прийнявши католицьку віру.... В Панстві Польському не повинно бути стільки вір як є, а мусить бути одна віра, мусять бути всі католиками»⁴². Католицька церква офіційно в кампанію не втручалася, а починала діяти лише тоді, коли група православних у тому чи іншому населеному пункті «готова була прийняти католицизм».

У прикордонних повітах воєводства підрозділи КОПу всіляко перешкоджали діяльності православних священиків. Про труднощі, з якими стикалося православне духовенство Кременецького повіту при здійсненні своїх священничих обов'язків, писав у своєму зверненні до польського уряду посол УПР С. Скрипник: «Парох села Козачків, – читаємо у документі, – уже не раз був заарештований і відпроваджуваний, немов якийсь злочинець, під багнетами до віддаленої на 6 км стражниці. Православний благочинний (декан) лановецького деканату не дістає дозволу на відвідини десяти підлеглих йому парохій. Парох Суражу-Ходаків має перешкоди при викладах науки православної релігії в школі Ходаків»⁴³.

Частими були випадки, коли православним священикам прикордонних повітів заборонялося відправляти богослужіння нічної пори (наприклад, під час Страсного тижня чи на Великдень). При цьому такі заборони нерідко видавалися у формі, які ображали релігійні почуття православних. Так, священик с. Кобиля Рівненського повіту 12 березня

⁴¹ ДАВО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 7250. Арк. 55.

⁴² ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 192. Арк. 10-12 зв.

⁴³ Державний архів Рівненської області (далі: ДАРО). Ф. 479. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1 зв.

1938 р. напередодні Великодніх свят отримав від начальника місцевого КОПу повідомлення наступного змісту: «За дорученням вищих органів влади забороняю святому отцю відправляти богослужіння нічної пори, тобто від заходу до сходу сонця»⁴⁴.

Характерною рисою ревідикаційного руху на Волині була його масовість: здійснювалося переведення на римо-католицьку віру цілих сіл. Особливо великого резонансу в усій Польщі набула справа насильницького переведення в грудні 1937 р. православних українців на римо-католицький обряд у Гриньках Кременецького повіту. Постійний моральний терор з боку місцевого підрозділу КОПу щодо мешканців села призвів до того, що близько 400 місцевих православних українців змушені були перейти на римо-католицький обряд.

Події в Гриньках викликали рішучий протест із боку українських політичних сил. Посол від Галичини С. Баран звернувся 11 лютого 1937 р. із запитом до Міністерства внутрішніх справ, а також міністра віросповідань і народної освіти. Він вимагав негайного припинення терору з боку КОПу щодо православного населення с. Гриньків і призначення урядового розслідування цієї справи. Голові УПР Волині С. Тимошенку не дали змоги ознайомитися зі справою на місці. У заяві від 10 січня 1938 р. УПР Волині вимагала нормалізувати ситуацію у прикордонній смузі й заборонити втручання у релігійні справи військових та представників самоврядних органів⁴⁵.

Подібні дії військові застосовували й до інших православних громад краю. Посол УПР С. Скрипник у своєму зверненні до Голови польського уряду від 10 липня 1938 р. розцінив такі дії влади щодо православного населення як політику «приниження і гноблення»: «Акція навернення (насильницького переведення на католицизм. – Ю. К.), – ішлося в документі, – сполучена з погрозами виселення не-католиків із прикордонної смуги, із звільненням православних з посад в державних і самоврядних установах, із різними прикростями для стероризованого православного населення та з обіцянками різних користей для нових католиків – не тільки не зменшилась, а, навпаки, зміцніла в просторі та інтенсивності, спричиняючи серед православного громадянства враження, що по відношенню до нього *сталася зміна дотеперішньої окраїнної політики* на політику, про яку Великий Маршалок (Ю. Пілсудський. – Ю. К.) говорив, як про політику «приниження і гноблення»⁴⁶.

⁴⁴ ДАРО. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1 зв.

⁴⁵ ДАВО. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 98.

⁴⁶ ДАРО. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1 зв.

Акція у Гриньках загалом була лише фрагментом політики зміцнення польської присутності на «кресах», яку проводило військо, починаючи з 1936 р. Однак вона стала останнім елементом розправи військових із воєводою Г. Юзевським. Постає питання: чи не були події у Гриньках спланованою акцією військових, здійсненою задля остаточної компрометації воєводи в очах уряду і президента? Адже те, що Г. Юзевський не відразу намагався висловити своє ставлення до подій у Гриньках і не засудив дій КОПу, військові розцінили як ознаку слабкості його політичних позицій.

На воєводу посипалися нові доноси військових у Варшаву. Лише після цього Г. Юзевський звернувся зі скаргою до Міністерства внутрішніх справ про зловживання КОПу у прикордонних повітах воєводства. Воєвода звинуватив військо у застосуванні терору щодо православного населення Волині. «Те, що діялося на Волині у 1938 році, – писав Г. Юзевський, – ставало нестерпним. Це був замах не тільки на православних, але замах на Польщу»⁴⁷. Отже, воєвода відверто засудив той курс національної політики, який проводив польський уряд на східних теренах Речі Посполитої, починаючи з другої половини 30-х років. Цілком зрозуміло, що за цих умов відставка Г. Юзевського ставала лише питанням часу. Врешті у квітні 1938 р. він був відкликаний з Волині й отримав нове призначення на посаду глави воєводської адміністрації у Лодзі.

Недовзі після відставки Г. Юзевським була підготовлена доповідна записка «Щодо основних напрямів польської державної політики на Волині», у якій колишній воєвода виклав своє бачення розвитку ситуацій на терені воєводства на найближчу перспективу⁴⁸. Велику стурбованість воєводи викликав факт втручання військових у справи міжнаціональних і міжконфесійних відносин на Волині. Г. Юзевський вказував на неприпустимість втягування війська в політичну боротьбу, позаяк це підривало авторитет державної влади в очах громадян і анархізувало суспільство. На думку воєводи, політика зміцнення польської присутності на Волині, яку наприкінці 30-х років започаткували військові, у недалекому майбутньому могла обернутися непередбачуваними для держави наслідками. Терор щодо православного населення, тенденція до повної колонізації українського шкільництва, звільнення української інтелігенції зі своїх посад – усі ці починання нового керівництва воєводської адміністрації на Волині, на переконання

⁴⁷ BUW.DR. Józewski H. Opowieść o istnieniu. T. 2. Cz. 4. «Wołyń». № акс. 3189. S. 47.

⁴⁸ BUW.DR. Memoriał H. Józewskiego w sprawie kierunku polskiej polityki państwowej na Wołyniu. 1938 r. № акс. 1549. S. 1–30.

Г. Юзевського, невдовзі призведуть до «вкрай небажаних і небезпечних» для поляків змін в укладі політичних відносин на східних теренах Речі Посполитої⁴⁹. «Для чого, – риторично запитував колишній воєвода, – Польща демонструє перед всім світом і так, зрештою, добре відому в нашій історії нетолерантність щодо українців? Для чого, власне тепер руками певних чинників на наших кресах запалено пожежу ненависті?»⁵⁰. На думку Г. Юзевського, цей шлях вів у безвихідь, адже ненависть до всього українського викликала з боку українців ненависть до всього польського.

За ініціативою нового волинського воєводи О. Гауке-Новака була розроблена і у лютому 1939 р. затверджена Міністерством внутрішніх справ Польщі «Програма державної політики Польщі на Волині». Головне завдання «нового курсу», за словами самого воєводи, полягало у «прискоренні процесу колонізації воєводства»⁵¹. Сама програма складалася з кількох розділів. Перший присвячувався проблемі православного населення Волині. «Реалізуючи польську програму щодо руського (українського. – Ю. К.) населення, – йшлося у документі, – слід мати на увазі, що не все православне населення може бути зараховане до цієї нації. Не можна ототожнювати православних із руською (українською) нацією. Боротьба за душі несвідомого православного населення мусить бути піднята польською громадськістю, і ця боротьба в інтересах держави має закінчитися перемогою»⁵². У цьому ж розділі запропоновано низку засобів для досягнення поставленої мети. Передбачалося, зокрема, створити осередки православних поляків, які б започатковували ефективну колонізацію, охопити «несвідому» українську молодь польськими напіввійськовими організаціями, посилити польський вплив у сільськогосподарських гуртках і кооперативах, активізувати польську пропаганду в органах місцевого самоврядування.

У розділі, де йшлося про вживання термінів «русини» та «українці», вказувалося: «Прогресуючий національний процес в українському суспільстві призвів до того, що назви “українець” і “український” стали символами ворожого Польщі напрямку і сепаратистського руху, який ставить за мету утворення України на землях, що входять до складу Польської держави й на яких *одвічно* проживають поляки»⁵³. Далі підкреслювалося, що терміни «українець» і «український» слід вживати

⁴⁹ BUW.DR. Memoriał H. Józewskiego w sprawie kierunku polskiej polityki państwowej... S. 18–19.

⁵⁰ Там само. S. 21–22.

⁵¹ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4634. Арк. 9

⁵² Там само. Спр. 4671. Арк. 1.

⁵³ Там само. Арк. 5.

лише стосовно тих осіб, які усвідомлюють і відчувають себе українцями. В інших випадках замість цих визначень пропонувалося використувати слова «русин», «руський», а також такі нейтральні назви, які б нічого спільного з національністю не мали, як наприклад, «православний», «волиняк», «тутейший». Велика увага приділялася уніфікації календаря, вихованню нового покоління православного духовенства, яке б допомагало полонізувати українців. На думку авторів «Програми», її якнайшвидша реалізація сприятиме повній асиміляції українців.

Програма зміцнення польської присутності на Волині, реалізацію якої розпочала нова адміністрація на чолі з воєводою О. Гауке-Новаком засвідчила кінець ліберальної політики польських урядів у національному питанні загалом і в ставленні до Православної церкви зокрема.

Важлива роль у конфесійній політиці польських урядів на теренах східних воєводств відводилася Римо-католицькій церкві. Упродовж усього міжвоєнного періоду польський державний апарат цілеспрямовано підтримував пріоритетну роль цієї конфесії. Конституція Другої Польської Республіки 1921 р., а згодом Конкордат 1925 р. не тільки толерували права римо-католицького костелу в Польщі, але і юридично закріпили його підтримку світською владою⁵⁴. Католицьке духовенство стало потужним інструментом пропаганди ідей польської державності та культури на східних землях. Окрім того, Римо-католицька церква справляла величезний вплив на освітню систему й позашкільне виховання молоді, відігравала помітну роль у громадсько-культурному житті польського населення східних воєводств.

Події, пов'язані з польсько-українською й польсько-радянською війною, мали своїм наслідком не лише встановлення нових державних кордонів, а й спричинили зміну адміністративних меж римо-католицьких єпархій. Після укладення Ризького мирного договору 1921 р. у складі Польщі опинилося дев'ять деканатів колишньої Луцько-Житомирської єпархії: Дубенський, Корецький, Ковельський, Кременецький, Луцький, Острозький, Рівненський, Сарненський і Володимирський (83 парафії і бл. 162 тис. вірних). До складу радянської України відійшла вся територія колишньої Житомирської єпархії (дев'ять деканатів, 78 парафій) і три деканати Луцької єпархії (Старокостянтинівський, Заславський і Звягільський – усього 19 парафій)⁵⁵. Одночасно йшов процес

⁵⁴ Mysiek W. Kościoły Rzymsko-katolickie w Polsce w latach 1918–1939. Zarys historyczny. Warszawa : Książka i Wiedza, 1966. S. 28.

⁵⁵ Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej (1918–1944). *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997* / red. L. Popek. Lublin : Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, 1999. S. 24.

усамостійнення єпархій (Луцької, Житомирської і Кам'янецької), які раніше входили до складу Луцько-Житомирської діоцезії.

28 жовтня 1925 р. Папа Пій XI своєю буллою «*Vixdum Poloniae unitas*» утворив окрему Луцьку єпархію, підпорядкувавши її в адміністративно Львівській митрополії. Територія Луцької єпархії порівняно з довоєнним часом зменшилася зі 109 тис. кв. км до 38 678 кв. км і залишалася незмінною до кінця міжвоєнного двадцятиліття.

Уже в перші роки перебування Західної Волині у складі Польщі Римо-католицька церква намагалася посісти тут панівне становище, втрачене нею в часи російського панування. Упродовж XIX ст. царська адміністрація, здійснюючи політику русифікації і насильницького навернення на православну віру частини місцевого населення, передала Православній церкві спочатку уніатські, а згодом і католицькі храми, каплиці, монастирі, а також земельні володіння, що належали костелам. За підрахунками Міністерства віросповідань і народної освіти, на території колишньої російської займанщини, що увійшла до складу Польщі, російська влада конфіскувала тоді в католиків 1025 костелів і 390 уніатських храмів. У міжвоєнний період католицька церква розгорнула акцію, спрямовану на повернення відібраних на користь Православної церкви культових споруд і майна, яка в офіційних документах отримала назву «ревіндикації». Поряд із матеріальною стороною, ця кампанія мала й чітко виражене ідеологічне забарвлення – зміцнення католицького й польського елементу на «східних кресах» з метою асиміляції місцевого, переважно православного, населення.

Дослідники виділяють кілька хвиль ревіндикаційної акції, початок якої припадає на період Першої світової війни. Під час німецької окупації католикам було передано кілька православних храмів на території Західної України та Західної Білорусі. Після проголошення незалежності в 1918 р. головними ініціаторами ревіндикацій стало місцеве католицьке духовенство. Нерідко ця акція проходила за участі польських військових, а також осадників, які оселялися на «східних кресах».

Аби надати процесові організованого характеру й створити юридичні підстави для повернення католикам їх майна, 22 жовтня 1919 р. Генеральний комісар східних земель видав спеціальне розпорядження, відповідно до якого всі перебудовані з католицьких на православні храми (окрім уніатських) передавалися у власність католицького духовенства⁵⁶. Передача майна мала відбуватися лише за погодженням з місцевою адміністрацією, в протилежному випадку передбачалося покарання – штраф або тюремне ув'язнення.

⁵⁶ AAN. Zespół 14. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1921–1939, Widział Szkolnictwa Powszechnego. Sygn. 859. K. 136.

Щодо кількості православних храмів, ревіндованих під час першої хвилі цієї кампанії, дані суперечливі. Так, спеціальний уповноважений польського уряду у справах східних земель К. Сроковський стверджував, що вже в перші місяці польської влади на теренах східних воєводств католикам було передано близько 400 храмів⁵⁷. Очевидно, ця цифра дещо завищена, про що свідчать документи очільників воєводських адміністрацій. Так, у звіті, представленому поліському воєводі наприкінці 1930 р., на території воєводства налічувалося 252 католицьких храми, які в XIX ст. були передані православному духовенству. З них упродовж 1914–1930 рр. Римо-католицькій церкві повернуто – 19, зруйновано – п'ять, залишилося у користуванні Православної церкви – 228 культових споруд⁵⁸. На Волині упродовж 1920–1921 рр., за оцінками польських дослідників, було ревіндовано 11 храмів⁵⁹.

У зв'язку із загостренням суспільно-політичної ситуації на сході країни 24 травня 1924 р. Політичний комітет Ради міністрів прийняв рішення про зупинення процесу передачі католицькому населенню церков, у т. ч. і тих, на які вже була згода Міністерства віросповідань і народної освіти, до часу прийняття відповідних законодавчих актів⁶⁰. Після травневого перевороту 1926 р. пілсудчики заявили про зміну курсу національної політики у напрямі державної асиміляції національних меншин. Відповідно й конфесійна політика держави зазнала певних коригувань. У «Директивах у справі ставлення влади до нацменшин» від 18 серпня 1926 р., що їх підготував міністр внутрішніх справ К. Млодзяновський, рекомендувалося зупинити процес ревіндикації до моменту врегулювання спірних питань між Православною та Римо-католицькою церквами⁶¹.

Другий етап ревіндикаційної кампанії розпочався наприкінці 1920-х і тривав до середини 1930-х рр. У цей період ревіндикація набула характеру масових судових позовів римо-католицького єпископату до Православної церкви у справі повернення церковного майна. За підрахунками М. Папежинської-Турек, у 1929 р. католицька ієрархія подала 755 позовів про повернення їй колишніх католицьких і уніатських

⁵⁷ Srokowski K. Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich. Kraków, 1924. S. 43–44.

⁵⁸ Державний архів Брестської області (далі: ДАБО). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2087. Арк. 14.

⁵⁹ Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym... S. 28.

⁶⁰ Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością: państwo wobec prawosławia 1918–1939. Warszawa : PWN, 1989. S. 336.

⁶¹ Madajczyk Cz. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym. *Dzieje Najnowsze*. 1972. Z. 3. S. 159.

храмів⁶². Ці позови торкнулися третини всіх культових об'єктів, які перебували в користуванні Православної церкви, у тому числі ряду кафедральних соборів і монастирів, що мали історичне значення. Волинський краєзнавець В. Рожко звертає увагу на те, що лише 202 сакральних об'єкти в Західній Україні колись належали римо-католикам, а решта – уніатській церкві⁶³.

Незважаючи на те, що позовні заяви римо-католицького єпископату меншою мірою стосувалися території Західної Волині (надійшло загальною 145 позовів), але під загрозою ревіндикації опинилися найбільші православні святині краю, зокрема Дерманський, Зимненський, Корецький, Кременецький та Мілецький монастирі, кафедральні собори в Кременці та Луцьку, а також Свято-Успенська Почаївська лавра⁶⁴. Тому православні ієрархи вирішили організувати централізований судовий захист церковних об'єктів та майна на всіх територіях, де переважало населення православного віросповідання.

Для реалізації цього завдання при Синоді була створена спеціальна комісія з досвідчених юристів, які мали представити в судах вичерпні докази, що показували безперспективність претензій Римо-католицької церкви на майно Православної церкви. Комісія призначила адвокатів і по окремих єпархіях. Вони мали брати участь у судових процесах на місцях. Парафіям категорично заборонялося самостійно звертатись до юристів, незатверджених Синодом. Кожна парафія, якій пред'являвся судовий позов, зобов'язана була внести до єпархіальної казни 100 зл., усі інші – по 50 зл. з метою створення грошового фонду для судових видатків⁶⁵. У кожній церкві з листопада 1929 р. циркуляром Синоду встановлювався особливий, так званий кубковий збір на потреби цього фонду⁶⁶.

Слід зауважити, що процес ревіндикації православних церков на Волині не набув масового характеру. За період 1918–1935 рр. Римо-католицькій церкві було передано 17 православних святинь⁶⁷. У стані розгляду в середині 1930-х рр. перебувало ще 36 справ. Збільшення кількості римо-католицьких храмів на Волині до середини 30-х років відбувалося переважно за рахунок будівництва нових костелів, про що йтиметься нижче.

⁶² Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością... S. 344.

⁶³ Рожко В. Відродження Української Православної Церкви на Волині: (1917–2006 рр.) : іст.-краєзн. нарис. Луцьк : Волинська книга, 2007. С. 107.

⁶⁴ ДАБО. Ф. 2059. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 2.

⁶⁵ Там само. Арк. 2 зв.

⁶⁶ Там само. Арк. 14.

⁶⁷ Monografia stosunków wyznaniowych... S. 3–4.

Третій етап ревіндикаційної кампанії в Польщі припадає на кінець 1930-х рр. Головним предметом суперечок у цей час стали земельні володіння. Ще під час перших хвиль ревіндикацій Римо-католицька церква отримала у свою власність 8 тис. га землі, яка свого часу належала Православній церкві. Не змогла вирішити цю справу і спеціальна змішана комісія, створена 1931 р. з представників державної комісії і комісії Папи Римського. У 1935 р. її було розпущено⁶⁸.

Урешті 22 лютого 1938 р. між державою і польським костелом було підписано угоду, за якою католицька ієрархія відмовлялася від нових претензій на землі, які раніше належали Римо-католицькій церкві, за що як компенсації отримувала від держави 12 тис. га землі. Сюди включалися вже ревіндиковані 8 тис. га землі, а замість ще 4 тис. га, на які претендували римо-католики, уряд зобов'язувався виплатити Люблінській, Ломжинській, Луцькій, Пінській, Підляській і Віленській єпархіям 3,5 млн злотих в облігаціях чотиривідсоткової позики⁶⁹. У такий компромісний спосіб було вирішено проблему спірних земельних володінь, на які претендувала Римо-католицька церква.

Слід, однак, зазначити, що наприкінці 1930-х рр. ревіндикації православних церков тривали й надалі. Причому в окремих місцевостях вони набули характеру брутального насильства щодо православного населення. Саме тоді відбувалося масове нищення українських православних і греко-католицьких храмів на Люблінщині та Холмщині⁷⁰. На Волині в цей час активізувався процес насильницького навернення православних на католицьку віру, про що вже йшлося вище.

Невід'ємною частиною ревіндикаційної кампанії на східних землях були заходи польської адміністрації щодо збільшення кількості римо-католицьких парафій на теренах із переважно українським і білоруським населенням. Їх розбудова тривала упродовж усього міжвоєнного періоду. Вже в першій половині 20-х років на Волині було засновано 35 нових парафій⁷¹. Можна припустити, що нові парафії засновувалися переважно в тих місцевостях, де були хоча б невеликі скупчення польської

⁶⁸ Mysiek W. Kościoły Rzymsko-katolickie w Polsce... S. 111-112.

⁶⁹ Загідулін А. М. Кампанії ревіндикації як елемент політики польських уряд у Західній Біларусі (1918–1939). *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя І. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія і сацыялогія. Культуралогія. Педагагіка. Псіхалогія. Правазнаўства. Філалогія*. 2003. № 3. С. 24–25.

⁷⁰ Від депортації до депортації (Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947) : дослідж., спогади, док. У 3 т. Т. 1 / Ю. Макар, М. Горний, В. Макар, А. Салюк. Чернівці : Букрек, 2011. С. 359–371.

⁷¹ Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym... S. 29.

людності – на теренах колоній військових і цивільних осадників, на стражницях (вартах) КОПу тощо. Вже на середину 1920-х рр. Луцька римо-католицька єпархія складалася зі 13 деканатів і понад 100 парафій⁷². Переважна їх більшість – це невеликі сільські парафії, що налічували від 500 до 2500 вірних. Стан Римо-католицької церкви на Волині у 1925 р. ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1

Римо-католицькі парафії Луцької єпархії (дієцезії) станом на 1925 р.

Деканат	Повіти	Кількість парафіян	Кількість парафіяльних костелів	Кількість каплиць	Кількість священнослужителів
Луцький	Луцький, Дубенський	40 939	15	12	21
Берестечківський	Дубенський, Горохівський	7525	7	6	8
Кременецький	Кременецький	21 283	14	13	17
Дубенський	Дубенський	15 043	9	9	12
Горохівський	Горохівський, Володимирський, Луцький	16 494	10	8	11
Корецький	Рівненський, Костопільський	15 688	7	5	6
Костопільський	Костопільський	15 687	8	7	9
Ковельський	Ковельський, Камінь-Каширський, Любомльський	31 048	12	9	14
Любомльський	Любомльський, Володимирський, Ковельський	13 435	9	8	9
Острозький	Здолбунівський, Кременецький	14 528	8	11	9
Рівненський	Рівненський, Дубенський, Костопільський	24 168	9	7	15
Сарненський	Сарненський, Луцький, Столинський (Поліське воєводство)	17 901	12	10	12
Володимирський	Володимирський, Любомльський	23 436	10	5	12
Разом		257 175	130	110	155

Розраховано за: Monografia stosunków wyznaniowych..... – S. 2–3.

⁷² ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 162. Арк. 1–2.

Процес створення нових римо-католицьких парафій на Волині ще більше активізувався з призначенням на посаду Луцького єпископа А. Шельонжека. Упродовж 1925–1939 рр., коли останній обіймав кафедру Луцького єпископа, на території воєводства було засновано понад 70 нових парафій⁷³. У листі до Міністерства віросповідань і народної освіти від січня 1927 р. єпископ А. Шельонжек доводив необхідність утворення нових парафій у підпорядкованій йому єпархії тим, що «польське населення тут – розпорошене. Воно постійно змушене долати навіть 70 км, аби дістатись до найближчого костелу. За поганих погодних умов каплани два дні мусять витратити на те, аби дістатись до хворого. Люди живуть без хрещення і зареєстрованих шлюбів»⁷⁴.

У 1938–1939 рр. єпископська курія в Луцьку опрацювала «Проект створення нових парафій, будівництва або ремонту костелів і каплиць, а також об'їзних префектур», у якому передбачалося утворити на Волині ще 44 нові парафії⁷⁵. За фінансової підтримки уряду цей проект очевидно вдалося реалізувати, позаяк наприкінці міжвоєнного двадцятиліття на території Луцької дієцезії діяло вже 167 римо-католицьких парафій⁷⁶, тобто порівняно з 1918 р. їхня кількість зросла майже вдвічі.

Окрім розбудови розгалуженої мережі римо-католицьких парафій на Волині (переважно в північно-східній частині дієцезії), велику увагу в 1920–1930-х рр. уряд приділяв будівництву нових і відновленню старих римо-католицьких святинь у краї. Як відомо, в XIX ст., за часів російського панування, чимало давніх костелів і католицьких монастирів було знищено, частину закрито, інші – перебудовувалися на православні церкви відповідно до канонів православ'я⁷⁷. Значна кількість римо-католицьких святинь на Волині зазнала руйнувань у роки Першої світової війни. Це костели в Олиці, Рівному, Устилугу, Чарторийську, Турійську, Порицьку, Колках, Затурцях.

Будівництво костелів на Волині в міжвоєнний період влада вважала справою першорядної ваги, адже єдина релігія – католицизм – репрезентувала цілісність Польської держави, а власне самі храми –

⁷³ Popek L. Świątynie Wołynia. Lublin : Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS, 1997. S. 20.

⁷⁴ Kłoczowski J., Millerowa L., Skarbek J. Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce. Kraków : Wydawn. Znak, 1986. S. 316–317.

⁷⁵ Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym... S. 32.

⁷⁶ Popek L. Świątynie Wołynia... S. 20.

⁷⁷ Rychkov P. Architektura sakralna międzywojennego Wołynia: tradycja a współczesność. *Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni: architektura pierwszej połowy XX wieku i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, [Red :] Hirsch Robert, Sołtysik Maria Jolanta. Gdynia : Urząd Miasta, 2011. S. 86.

мали стати символом польськості цих теренів. Уже в перше десятиліття перебування краю у складі Польщі тут було споруджено 44 нових костели. Процес будівництва католицьких костелів на території Волинського воєводства тривав упродовж усього міжвоєнного двадцятиліття. Тут споруджувалися і дерев'яні, і муровані святині. Серед збудованих на Волині у 1920–1930-х рр. римо-католицьких храмів назвемо костел Преображення Господнього в Рожищі (1921–1931), костел Св. Петра і Павла в Здолбунові (1928–1938), храми Найсвятішого Серця та Чесного Хреста в Ківерцях (1929–1933) та Преображення Господнього в Маневичах (1933–1937), костели Ісидора Орача в Римачах (1931–1933) та Всіх Святих у Цумані (1936), костел Преображення Господнього в Сарнах (1935–1938 рр.) і найбільший на західноволинських землях храм – костел Св. Петра і Павла в Рівному (1931–1938)⁷⁸. Загалом до кінця міжвоєнного періоду на Волині було збудовано 72 нових парафіяльних костелів і близько 100 каплиць⁷⁹, найбільше в Луцькому, Кременецькому, Сарненському, Дубенському і Володимирському деканатах.

У 1938 р. єпископська курія в Луцьку звернулася до Волинського воєводського управління з проханням про виділення фінансової допомоги на будівництво нових костелів і каплиць на території дієцезії. Необхідність надання нових коштів на будівництво римо-католицьких храмів єпископ Луцький пояснював тим, що «чимало будівель перебуває в недобудованому стані, в окремих місцевостях великою є відстань до найближчих костелів – понад 30 км»⁸⁰. На думку А. Шельонжека, потреба в нових культових спорудах диктувалася й тим, що на Волині спостерігалася тенденція до зростання кількості вірних Римо-католицької церкви внаслідок проведення ревіндикаційної кампанії. У планах курії було будівництво на Волині 116 каплиць, 20 костелів, а також ремонт 19-ти і завершення будівництва 28 розпочатих храмів⁸¹. Реалізації цих проєктів перешкодили події, пов'язані з початком Другої світової війни.

Зауважимо, що Римо-католицькій церкві відводилася важлива роль і в ідеологічному впливі на населення східних воєводств. Упродовж 1925–1939 рр. на Волині та Поліссі майже при кожному костелі були створені товариства Акції католицької (далі – АК). Інститут Акції

⁷⁸ Михайлишин О. Л. Римо-католицькі костьоли міжвоєнного періоду в сучасному архітектурному пейзажі Волині. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*. 2010. № 674. С. 378–382.

⁷⁹ Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym... S. 31–32.

⁸⁰ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4858. Арк. 5.

⁸¹ Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym... S. 32.

католицької, що розташовувався у Вільні при архідієцезії, підпорядковуввся безпосередньо Ватикану. Його головна мета полягала у «вихованні молоді в дусі католицизму, захисті й поширенні католицьких засад у житті людини, сім'ї і суспільства в цілому згідно із наукою Католицького костелу і вказівками Апостольської Столиці»⁸². Ці завдання АК реалізовувала через відкриття читалень та бібліотек, організацію на місцях популярних релігійно-назавчих курсів, лекцій, товариських зустрічей тощо⁸³. За ініціативи та підтримки Луцького єпископа А. Шельонжка у листопаді 1932 р. в Луцьку було засновано генеральний секретаріат єпархіального Інституту АК. У січні 1933 при ньому відкрито громадську читальню та бібліотеку, що налічувала 825 примірників книг. Інститут активно займався видавничою діяльністю. Упродовж 1933 р. цей заклад підготував і видав шість брошур на релігійну тематику загальним накладом 13 тис. примірників⁸⁴.

8 листопада 1938 р. в Луцьку було відкрито Інститут вищої релігійної культури⁸⁵. Його слухачами стали близько 200 осіб. Трирічне навчання в інституті було безкоштовним. Навчальна програма закладу охоплювала такі курси: апологія католицької віри, історія філософії, основи католицької догматики, вивчення Старого та Нового Заповітів, вступ до історії католицького права, соціологія католицизму та ін.⁸⁶.

Активно займалася пропагандою католицької віри, культурно-освітньою діяльністю ще одна клерикальна організація – Католицька ліга (з 1932 р. – Католицька дія), а також численні громадсько-релігійні товариства і братства. Це, зокрема, Католицьке товариство жінок (Katolickie Stowarzyszenie Kobiet), Католицьке товариство чоловіків (Katolickie Stowarzyszenie Mężów) Католицьке товариство юнаків (Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej) і Католицьке товариство дівчат (Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej), Союз польської молоді (Związek Młodzieży Polskiej), Релігійне братство жінок (Sodalicia Pań), Товариство католицької єдності (Kolo Jedności Katolickiej), Релігійний союз землевласників для захисту віри і моральності (Religijny Związek Ziemian dla Obrony Wiary i Moralności), Братство християнської науки (Bractwo Nauki Chrześcijańskiej) та ін. Метою діяльності цих організацій було «глибше пізнання католицької науки,

⁸² ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2917. Арк. 3.

⁸³ Miesięcznik Diecezjalny Łucki. 1932. № 8–9. S. 363–364.

⁸⁴ Там само. 1934. № 3. S. 109–112.

⁸⁵ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2917. Арк. 11.

⁸⁶ Miesięcznik Diecezjalny Łucki. 1938. № 11–12. S. 540.

надання допомоги Костелу в навчанні засад віри та її поширенні серед широких верств населення»⁸⁷.

Більшість громадсько-релігійних товариств входили до структури АК; деякі з них налічували десятки тисяч членів. Наприклад, Католицьке товариство юнаків і дівчат, що було однією з найбільших молодіжних організацій в Польщі, налічувало близько 300 тис. членів⁸⁸. У Луцькій єпархії членами цього товариства було 1422 особи⁸⁹. Постійну фінансову підтримку католицьким громадським організаціям надавав польський уряд. Силами католицького духовенства і польської інтелігенції в містах і селах воєводства налагоджувалася культурно-освітня і релігійно-освітня праця серед католицького населення. Наприклад, у 1930 рр. чи не найбільшу активність на західно-волинських землях виявляв єпархіальний відділ Католицького товариства жінок (далі – КТЖ), що діяв при єпархіальному Інституті Акції Католицької в Луцьку. Станом на 1938 р. товариство мало на Волині 20 своїх осередків, членами яких були 2 680 осіб⁹⁰.

У складі товариства діяло кілька секцій (рефератів), зокрема харитативна, катехізисна, опіки над костелом, культурно-освітня, господарська, а також імпрезова. Харитативна секція здійснювала опіку над бідними, допомагала у пошуках праці для безробітних, надавала матеріальну допомогу учнівській молоді. Катехізисна секція займалася катехизацією дітей, а також підготовкою старших осіб, котрі мали намір перейти на католицьку віру. Відділ опіки над костелом проводив збір коштів на будівництво костелів, каплиць, вівтарів на території єпархії. Культурно-освітній відділ займався створенням пересувних бібліотек КТЖ, влаштовував освітні курси для своїх членів. Господарська секція товариства організовувала курси домашнього господарства (крою і шиття, випічки тіста, прання, ручної роботи) в Луцьку і в повітових містах воєводства. Відділ імпрез брав участь у підготовці і відзначенні державних, релігійних свят, влаштовував урочисті академії, проводив лотереї, дохід від яких призначався на благодійні цілі. При осередках товариства в повітах діяли пункти «дешевої кухні», а також їдальні для бідних⁹¹. В Устилузі гурток товариства опікувався дитячим садком. Товариство займалося також організацією паломництв до найбільших

⁸⁷ Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym... S. 38.

⁸⁸ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2917. Арк. 3.

⁸⁹ Там само. Арк. 6.

⁹⁰ Там само. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4349. Арк. 1.

⁹¹ Там само. Арк. 3 зв.

релігійних святинь Польщі. Так, у вересні 1937 р. КТЖ влаштував паломницьку поїздку молоді до Вільна, в якій узяло участь 819 осіб⁹².

Польські клерикальні організації видавали газети, часописи, бюлетні, брошури та іншу літературу релігійного змісту, що поширювалася серед місцевого населення. На Волині це були «*Miesięcznik Diecezjalny Łucki*» (1926–1939) – орган єпископської курії в Луцьку, тижневик «*Życie Katolickie*» (1930–1939), а також газета «*Pro Fide*» (1936–1939) – часопис, який висвітлював життя парафій Луцької єпархії. Тираж цих газет сягав десятків тисяч примірників. Усі вони видавалися польською мовою.

Ще одним важливим напрямом діяльності Римо-католицької церкви на Волині в міжвоєнний період була спроба відновлення унійного руху серед православних українців. Задля посилення асиміляційного впливу на українське православне населення римо-католицьке духовенство на початку 1920-х рр. розгорнуло діяльність, спрямовану на запровадження серед православних вірян східних регіонів держави так званої нової унії у формі католицизму східно-слов'янського обряду. Парафії нової унійної церкви офіційно називалися парафіями «Костелу католицького східнослов'янського обряду» або «Римо-католицького костелу східного обряду». У деяких документах новий обряд мав назву східнокатолицький, слов'яно-католицький, візантійсько-слов'янський, біритуалістична (двообрядова) унія. Акція поширення католицизму у східному обряді серед українського та білоруського населення міжвоєнної Польщі мала й неофіційну назву – «неоунія».

Акція неоунії була започаткована Ватиканом на початку ХХ ст. Як зазначив у березні 1918 р. Папа Римський Бенедикт XV, її мета – «привернути об'єднані східні церкви до давньої єдності»⁹³. Ватикан розглядав східні воєводства Речі Посполитої як своєрідний місток між католицькою Польщею і православною Росією. На думку прихильників унії, швидке падіння радянської влади в більшовицькій Росії, де православ'я перебувало в занепаді внаслідок репресивної політики влади і внутрішніх розколів, створить сприятливі умови для католицької пропаганди. Задля зближення східного й західного християнства 1917 р. в Римі було засновано Конгрегацію у справах східних церков. У той самий час розпочав діяльність Східний понтифікальний інститут, що готував місіонерів для країн Східної Європи.

⁹² ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4349. Арк. 3.

⁹³ Там само. Спр. 4419. Арк. 18.

Серед вищого польського духовенства головними прихильниками запровадження унії на новоприєднаних «окраїнах» були новогрудський архієпископ Едвард Ропп, підляський єпископ Генрик Пшездзецький та віленський єпископ Єжи Матулевич⁹⁴. З огляду на те, що поширення унії в її греко-католицькому варіанті, який мав виразне українське забарвлення, було неприйнятним для польської влади, то польські єпископи схилилися до того, щоб створити новий уніатський обряд, заснований на синодальному обряді Православної церкви. Цей обряд мав стати перехідним етапом до латинського або ж окремим і самодостатнім обрядом у межах Католицької церкви.

У жовтні 1923 р. підляський єпископ Генрик Пшездзецький представив папській курії проект, який передбачав утворення на польських землях, цілком або частково заселених православними, нової унії у формі церкви східного обряду, незалежної від Греко-католицької церкви. Папа Пій XI схвалив план організації нової унійної церкви, до розробки якого було залучено і єпископа Г. Пшездзецького. За задумом Ватикану розбудовувати нову церкву мало лише римо-католицьке духовенство, а готувати священників східного обряду – римо-католицькі семінарії⁹⁵.

Декретом Конгрегації у справах східної церкви від 10 грудня 1923 р. на Підляшші створюється перша католицька парафія цього обряду. Кілька тижнів по тому, 21 січня 1924 р., було опубліковано папський декрет у справі «унійної діяльності», з відповідними повноваженнями для єпископа Г. Пшездзецького, які надавали йому право створювати унійні парафії «скрізь, де того побажає місцеве населення»⁹⁶. 1925 р. з ініціативи Папи Пія IX створюється так звана комісія «Pro Russia», до компетенції якої належали церковні справи католиків, що мешкали в Радянському Союзі, опіка над російською еміграцією, керівництво місіонерською діяльністю в сусідніх із СРСР країнах, захист «усіх тих, хто з релігійного погляду був підданий русифікаційним впливам»⁹⁷. До сфери діяльності комісії увійшли й справи східних земель Польщі, зокрема Волинь. З-під її юрисдикції було виключено українські греко-

⁹⁴ Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій (1924–1939). *Ковчег : наук. зб. із церк. історії* / за ред. о. Б. Гудзяка, І. Скочеляса, О. Турія. Львів : Місіонер, 2007. Чис. 5. С. 206.

⁹⁵ Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923–1939 pp.). *Український історичний журнал*. 1999. № 4. С. 76.

⁹⁶ Rzemieniuk F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego, Neounia. Lublin : Towarzystwo Naukowe katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999. S. 57.

⁹⁷ Там само. S. 58.

католицькі парафії Східної Галичини, оскільки права Греко-католицької церкви захищалися особливою угодою — Конкордатом між Польщею і Ватиканом від 10 лютого 1925 р.

Отож у квітні 1925 р. на підставі відозви папського нунція у Варшаві неоунійний рух починає поширюватися в Луцькій, Поліській і Віленській єпархіях. Організаційні засади діяльності нової унійної церкви на сході Польщі регулював документ, розроблений ще у грудні 1923 р. Ватиканом. Це були інструкції для підлеглого Апостольській столиці духовенства Польщі щодо проведення унійної роботи на теренах із переважно православним населенням. Своєрідність католицизму східного обряду полягала в тому, що його священнослужителі здійснювали богослужіння переважно за православним чином. Документ забороняв їм змінювати будь-що у православних богослужіннях і таїнствах. Місіонерам нової унійної церкви потрібно було лише додавати до традиційного православного ритуалу служб молитву за Папу Римського та уніатського єпископа. Відправи в церквах східного обряду мали провадитися церковнослов'янською мовою. Під час окремих богослужінь допускалося вживання білоруської, польської, російської та української мов. Священникам неоунії надавалося право так званого біритуалізму, тобто право відправляти службу за православним або ж за латинським зразком⁹⁸.

Зауважимо, що ідея нової церковної унії в Польщі виходила далеко за межі суто конфесійної проблеми. Польський уряд негативно поставився до нового обряду, аргументуючи свою позицію тим, що діяльність церкви східного обряду в Польщі не передбачена умовами Конкордату 1925 р. У розмові з Папою Пієм XII у 1925 р. керівник зовнішньополітичного відомства Польщі В. Скінський заявив, що Польща не може погодитися на визнання нового обряду і дати згоду на організацію його єпархіальних структур⁹⁹. Проти створення ієрархії церкви східного обряду в Польщі категорично висловлювався маршалок Ю. Пілсудський. На його думку, неоунійний рух був експериментом, який міг спричинити нестабільність і хаос у церковних відносинах на східних польських землях¹⁰⁰.

У 1932 р. польський уряд вустами міністра віросповідань і народної освіти В. Єнджиевича заявив про невизнання державою східнослов'янського обряду як такого, що «небажаний з погляду державних

⁹⁸ Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану... С. 75.

⁹⁹ Stępień S. Nowa unia kościelna. Obrządek Bizantyńsko-Słowiański. *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 2. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym* / red. St. Stępień. Przemyśl, 1994. S. 161.

¹⁰⁰ Rzemieniuk F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego... S. 69.

інтересів». Урядові чинники висловлювали побоювання, що неоунія може викликати «релігійну війну на кресах», загострити і без того напружені відносини держави з Православною церквою, дестабілізувавши ситуацію на східних теренах Речі Посполитої. Занепокоєння уряду викликало, очевидно, й те, що в разі можливого підпорядкування унійної акції керівництву Греко-католицької церкви на чолі з митрополитом А. Шептицьким унія могла перетворитися на легальне представництво українського галицького руху на Волині, чого польська влада за будь-яку ціну намагалася не допустити.

Слід зауважити, що підстави для таких побоювань справді були. Львівський митрополит А. Шептицький послідовно відстоював думку про те, що Волинь, Холмщина, Підляшшя і Полісся, де на той час мешкало переважно православне населення, – місійне поле для греко-католицького духовенства. При цьому він був переконаний, що для успішного впливу на православних «сходу» потрібно самим «бути східним», виступав за те, щоб саме галицька гілка унії стала «передовим загоном католицизму»¹⁰¹.

Особливе побоювання щодо місіонерської діяльності східної церкви висловлювали керівники воєводських адміністрацій, на яких лежала відповідальність за дотримання громадського порядку та безпеки на підвладній їм території. У поширенні серед православного населення східних воєводств держави нової унії місцева влада вбачала джерело нових конфліктів на національному та релігійному ґрунті. Конкретних урядових інструкцій органам місцевої влади на випадок загострення міжконфесійних відносин у тому чи іншому регіоні не існувало. Тому кожен воєвода у разі виникнення конфліктних ситуацій на релігійному ґрунті мав приймати рішення самостійно.

Утім, незважаючи на загалом негативне ставлення уряду щодо неоунійної церкви, польські державні кола змушені були де-факто визнавати її діяльність у рамках діючих Римо-католицької церкви. Влада на місцях нерідко надавала не тільки моральну, а й матеріальну підтримку новій церкві. Так траплялося, наприклад, при будівництві храмів нової унійної церкви¹⁰². Непоодинокими були випадки, коли на православне духовенство чинили тиск представники місцевої влади з метою їх переходу до неоунії. Окремі урядовці погрожували священикам, що за свою «впертість» і «непоступливість» вони можуть бути передані «совітам як чужинці»¹⁰³.

¹⁰¹ Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану... С. 76.

¹⁰² Rzemienieuk F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego... S. 65.

¹⁰³ Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану... С. 78.

Першочерговим завданням у процесі розбудови структур католицької церкви східнослов'янського обряду у східних воєводствах Польщі стала підготовка кадрів священнослужителів для нової церкви. Їх почали готувати на спеціальних курсах при римо-католицьких духовних семінаріях у Пінську та Вільні. Тут майбутні священники неоунії здобували теологічну освіту, вивчали догмати та обрядовість східнослов'янської церкви. У 1927 р. за ініціативи луцького римо-католицького єпископа А. Шельонжека при римо-католицькій семінарії в Луцьку було відкрито чотиримісячні курси для тих православних священників, котрі переходили на унію. З 1933 р. при Луцькій семінарії латинського обряду діяв інститут перекваліфікації повернутих до Костелу священників-схизматиків¹⁰⁴.

Найбільшим навчальним закладом, який готував кваліфіковані кадри для церкви східного обряду, стала заснована в 1931 р. за ініціативою і на кошти римської конгрегації «Pro Russia» духовна семінарія у м. Дубні. Згодом вона отримала статус Папської колегії. Відповідно до статуту цього закладу, затвердженого Конгрегацією у справах Східної церкви в 1939 р., семінарія готувала священників для п'яти єпархій, де були парафії східнослов'янського обряду. Для потреб нової семінарії був орендований на 30 років у єпископської курії в Луцьку бернардинський монастир у Дубні. Духовний нагляд за семінарією та управління нею здійснював луцький єпископ А. Шельонжек. Ректором семінарії був призначений єзуїт, доктор філософії, філології та права ксьондз Антоній Домбровський. Викладання в семінарії здійснювалося лише українською мовою, за винятком догматичного богослів'я, яке викладалося латиною. Папська колегія в Дубні утримувалася за рахунок місіонерських пожертвувань із-за кордону і дотацій, які виділяла єпископська курія в Луцьку¹⁰⁵. Кількість слухачів семінарії коливалася у межах 40 осіб. Наприклад, у 1936 р. в семінарії навчалося 38 слухачів (17 поляків, 16 українців і чотири білоруси).

На Волині схильність до співпраці з неоунійним рухом виявляло передусім російське духовенство, яке з огляду на процеси українізації Православної церкви поступово втрачало свої впливи. Колишні православні священники-кар'єристи не приховували корисливих мотивів переходу до католицизму східного обряду. Перехід в унію давав змогу російським православним священникам не тільки зберегти свої парафії, а й отримати від єпископської курії в Луцьку значні грошові дотації. Як наслідок, церква східнослов'янського обряду спочатку зберігала

¹⁰⁴ Rzemieniuk F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego... S. 119.

¹⁰⁵ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 98.

суто російський характер, що проявлялося не тільки в зовнішньому вигляді священників (ксьондзи-уніати носили довгі бороди, ряси з широкими рукавами), а й у літургії, яка велася церковнослов'янською мовою і не відрізнялася від православного богослужіння.

Для пропаганди унії на Волині нерідко використовували священників, моральна поведінка яких ставилася під сумнів. Серед них було чимало позбавлених сану за різні порушення¹⁰⁶. Переходом в унію такі духовні особи намагалися ухилитися від відповідальності за вчинки, що суперечили канонічному праву. В унії вони шукали джерело доходу й безкарності, не знайшовши яких, занедбували справу й поверталися до православної віри. Характерним є випадок з отцем Ніфонтим Медведем, який, будучи священником парафії в селі Застав'ї Рівненського повіту, перейшов в унію східнослов'янського обряду, згодом знову прийняв православну віру, і зрештою став заступником декана в одній із греко-католицьких єпархій Костопільського повіту¹⁰⁷.

Діяльність неоуніатських священників була зазвичай розрахована на необізнаність людей та облуду. Агітуючи за унію, ксьондзи-уніати використовували різні аргументи. Селян переконували в тому, що перехід в унію не є зміною віри і що загалом ідеться не про якісь радикальні реформи в лоні Православної церкви, а про врегулювання окремих непорозумінь, які виникли внаслідок революційних подій у Росії. Мовляв, главою церкви був цар, якого вбили більшовики, отже тепер ним повинен стати польський король. Оскільки короля в Польщі немає, а главою Католицької церкви є Папа Римський, то його й слід визнати верховним ієрархом Православної церкви, залишившись при цьому в православній вірі, яка відтепер називатиметься унією. Подібна пропаганда нерідко натрапляла на прихильне ставлення українського селянства¹⁰⁸.

Однак випадки переходу в унію православних на території Волинського воєводства в перші роки існування нової церкви траплялися нечасто. У 1928 р. на Волині діяло лише чотири католицькі парафії східного обряду. Найбільшого поширення унійний рух серед православного населення Волині набув наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., коли на унію перейшли деякі парафії у таких селах, як Дубечне (з 4100 осіб у православ'ї залишилось лише 12 родин), Краска (із 700 осіб православних залишилося 15), Гумнище (на унію перейшло 199 родин із 234), Великі Кусковці, Жабче, Цегів та ін.¹⁰⁹. Причинами

¹⁰⁶ ДАБО. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 2329. Арк. 6.

¹⁰⁷ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 9.

¹⁰⁸ Monografia stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim... S. 18.

¹⁰⁹ Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій... С. 210.

переходу православних в унію були переважно конфлікти зі священником або церковною владою. Найчастіше вони виникали на економічному ґрунті (користування парафіяльними землями, виділення дотацій на ремонт церкви, великі розміри оплат за релігійні послуги тощо)¹¹⁰. Нерідко траплялося так, що тільки православна церковна влада йшла назустріч тим чи іншим вимогам селян, починався масовий відтік уніатів назад на православ'я. Так, жителі с. Крутнева Кременецького повіту, котрі в 1927 р. перейшли на унію, вже наступного року повернулися на православ'я¹¹¹.

На Волині католицька церква не мала у своєму розпорядженні достатньої кількості ревіндикованих церков, тому в багатьох випадках при наверненні православних селян на унію події набували драматичного, а інколи й трагічного характеру. Широкого розголосу набула справа в с. Жабчому Луцького повіту. Причиною переходу православної парафії в унію став тривалий конфлікт між місцевими жителями й священником Антоном Тужанським (той брав завищені оплати, кривдив орендарів церковної землі й поводився вкрай нетактовно). Це спричинило втрату будь-якого довір'я до душпастиря з боку населення, і воно звернулося до православної консисторії з проханням змінити священника. Отримавши відмову, парафіяни масово (614 осіб із 869 православних жителів села) перейшли на візантійсько-слов'янський обряд¹¹². Унаслідок того, що єдина сільська церква де-факто дісталася неоуніатам, виник затяжний конфлікт між вірянами обох конфесій за храм.

Конфлікт між парафіянами с. Жабчого особливо загострився після того, як православна консисторія призначила нового священника, активного агітатора проти унії – отця Сагайдаковського. Тоді чимало уніатів повернулися на православ'я. 14 жовтня вночі православні зламали замок, захопили церкву і безперервно правили там до полудня. Коли в церкві почали правити уніати, православні знову увірвалися всередину й не дали закінчити відправи. Покинути церкву вони погодилися лише після того, як поліція пообіцяла опечатати її до остаточного розв'язання справи.

Певний час православні надсилали петиції та делегації до різних інстанцій, вимагаючи повернути церкву. Так, 16 жовтня 1928 р. для врегулювання конфлікту православні Жабчого відрядили до Луцька свою делегацію. Воевода Г. Юзевський, який прийняв її разом із

¹¹⁰ ДАБО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2087. Арк. 3; ДАБО. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 2329. Арк. 4.

¹¹¹ Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій... С. 210.

¹¹² ДАБО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 983. Арк. 45.

послом до сейму І. Власовським, видав розпорядження про закриття й опломбування церкви до завершення слідства. Однак, побачивши, що розв'язання справи затягується, 19 лютого 1929 р. близько сотні православних парафіян силоміць увійшли до храму і склали присягу не залишати його доти, доки влада не прийме рішення про належність їм споруди.

Упродовж восьми днів зачинені в церкві люди були позбавлені їжі й питної води. При спробі поліції наблизитися до храму православні чинили опір. Конфлікт набував значних розмірів, і це змусило адміністрацію втрутитися у справу¹¹³. Воевода видав розпорядження відвести поліцію і вислати до церкви повітового старосту з лікарем, які мали передати знесиленим людям продовольство та медикаменти. Лише після цього натовп почав розходитися, і поліція увійшла до церкви. Після слідства рішенням воєводської адміністрації церкву повернули православним.

Недовзі після цих подій волинський воєвода звернувся до Міністерства віросповідань і народної освіти з проханням про виділення 8 тис. злотих на будівництво в Жабчому каплиці для католиків східного обряду. Уряд погодився з аргументами воєводи і виділив необхідні кошти на будівництво церкви-костелу для вірян візантійсько-слов'янського обряду. Нова дерев'яна церква в Жабчому була освячена в 1930 р. Католицька парафія Жабчого на той час налічувала 128 прихожан¹¹⁴.

Випадок у Жабчому отримав розголос в усій країні, про нього писали польські і навіть зарубіжні газети, він став предметом дебатов у парламенті, де із роз'ясненнями змушений був виступати сам міністр віросповідань і народної освіти. Цей та інші випадки накладали негативний відбиток на всю унійну акцію на східних землях. Як свідчить волинський воєвода Г. Юзевський після подій у Жабчому луцький римо-католицький єпископ А. Шельонжек «істотно змінив свою тактику і відмовився від наміру форсовано поширювати унію, використовуючи для цього невдоволення серед православних. Тепер він приділяє більше уваги духовному аспектові справи, і це дає хоча й невеликі, зате певніші результати, і не наражає єпископа на різні небезпідставні звинувачення»¹¹⁵.

¹¹³ BUW.DR. Józewski H. Opowieść o istnieniu. T. 2. Cz. 4. «Wołyń». № акс. 3189. S. 74.

¹¹⁴ Rzemieniuk F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego... S. 201.

¹¹⁵ AAN. Zespół 14. Sygn. 416. K. 191–192.

Серйозного опонента своїй політиці воєвода Г. Юзевський мав в особі луцького єпископа А. Шельонжжа, з призначенням якого в 1925 р. неоунійний рух починає наростати. Саме луцькій курії підлягали парафії східнослов'янського обряду на терені Волинського воєводства, хоча воєвода вважав, що римо-католицькому духовенству не вдасться втримати унійний рух під своїм контролем. «Дуже швидко, – зазначав він, – завдяки активній діяльності українців усі уніати, поза сумнівом, перейдуть під вплив українських діячів». У цьому, на думку воєводи, переконував досвід «Просвіт» на Волині, «які довгий час існували самостійно й не давали опанувати себе галицьким “Просвітам”, а в кінцевому підсумку перейшли під вплив останніх; а цей досвід говорить про те, що з унійним рухом буде те саме»¹¹⁶.

Позицію волинського воєводи поділяла значна частина місцевих поляків і навіть переважна більшість римо-католицького духовенства, яке вважало, що найкоротший шлях до полонізації місцевого українського населення – це безпосереднє прийняття ним латинської віри¹¹⁷.

Зауважимо, що на початку 30-х років темпи розвитку унійного руху відчутно сповільнюються. У звіті воєводи за листопад 1934 р. читаємо: «Останнім часом на Волині спостерігається значне послаблення зацікавленості населення унійною акцією»¹¹⁸. У 1937 р. у воєводстві налічувалося лише 14 парафій східнослов'янського обряду й близько 7500 вірян (див. табл. 2).

Таблиця 2

Парафії східнослов'янського обряду у Волинському воєводстві станом на вересень 1937 р.

№ з/п п/п	Парафія	Повіт	Дата заснування	Кількість Парафіян
1	Цегів	Горохівський	1925	135
2	Дубечне	Ковельський	1927	2000
3	Пап. дух. семін.	Дубенський	1931	733
4	Гумнище	Горохівський	1926	250
5	Краска	Ковельський	1927	600
6	Гаї-Лев'ятинські	Дубенський	1934	484
7	Орд. редemptор.	Ковельський	1928	420
8	Великі Куськівці	Кременецький	1931	185
9	Луцьк	Луцький	не встановл.	200

¹¹⁶ AAN. Zespół 1181. Sygn. mikrof. 1800/1.

¹¹⁷ Wiadomości Ukraińskie. 1932. 23 października. S. 1.

¹¹⁸ ДАВО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 5047. Арк. 99.

Продовження таблиці 2

10	М'ятин	Рівненський	1934	1095
11	Рівне	Рівненський	1936	не встановл.
12	Тутовичі	Сарненський	1933	1100
13	Застав'я	Рівненський	1934	150
14	Жабче	Луцький	1926	175

Розраховано за: ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 97–109.

У середині 30-х років у неоунійній пропаганді на Волині з'являються нові тенденції. Якщо частина духовенства й надалі висловлювалася за збереження «російського характеру» східнослов'янського обряду, то інша підкреслювала необхідність зважати в унійній пропаганді на національні моменти. Все більшу зацікавленість неоунійним рухом на Волині виявляло керівництво Греко-католицької церкви. «Ми, греко-католики, – промовляв у 1934 р. митрополит Андрей Шептицький, – не маємо якогось відмінного обряду. Маємо той самий обряд, що й наші православні брати на Волині, Холмщині, Поліссі й Підляшші»¹¹⁹. Отож, незалежність унії від польських властей і держави, піднесення національного характеру церкви стають головними гаслами неоунійної пропаганди на Волині.

Сам А. Шептицький щораз частіше виступав як покровитель цієї акції на північно-східних землях, намагався підпорядкувати неоунійний рух на Волині греко-католицькому духовенству. Починаючи з 1936 р., він не раз звертався до Риму з пропозицією про призначення на Волинь окремого греко-католицького єпископа. Однак щоразу митрополит отримував негативну відповідь Ватикану, який, знаючи про несхвальне ставлення до унії польського уряду, не бажав загострювати з ним стосунки.

Широку пропагандистську кампанію на Волині в 1930-х рр. проводив Український католицький союз (далі – УКС). За короткий час ця організація, центральний провід якої перебував у Львові, спромоглася створити на терені воєводства цілу низку своїх осередків. Від лютого 1933 р. УКС почав видавати в Луцьку часопис «Волинська неділя». У травні цього ж року делегація Волині взяла участь в організованому у Львові святі християнської молоді, під час якого волинян прийняв глава Греко-католицької церкви митрополит А. Шептицький¹²⁰.

Домінантну роль у структурі Католицького союзу відігравала т. зв. Католицька акція української молоді (далі – КАУМ). Своє головне завдання на Волині ця організація вбачала у пробудженні національної

¹¹⁹ Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością... S. 423.

¹²⁰ AAN. Zespół 9. Sygn. 1037. K. 5.

свідомості місцевого українського громадянства, консолідації усіх українців на релігійній платформі як етапі до політичної консолідації нації. З цією метою члени КАУМ поширювали нелегальну літературу ОУН, періодичні видання Фронту національної єдності, статті Д. Донцова, Д. Палієва, П. Табінського.

Намагання греко-католицького духовенства підпорядкувати своєму впливу унійний рух на Волині викликало гостру реакцію з боку місцевої польської адміністрації. Г. Юзевський кваліфікував ці спроби як нову форму керованої А. Шептицьким «безкомпромісної української націоналістичної агресії Львова»¹²¹. На думку воєводи, небезпека полягала насамперед у тому, що «ця акція, яка проводиться під релігійною оболонкою, випадає з-під нагляду влади»¹²², тому адміністрація всіма способами намагалася зміцнювати «сокальський кордон», не допускаючи греко-католицького духовенства на північно-східні землі. Утім, незважаючи на протидію адміністрації, у 30-х роках на території воєводства існували чотири греко-католицькі парафії (Антонівка, Озютичі, Поворськ, Зджари), що налічували загалом близько 4000 парафіян¹²³.

У наступні роки неоунійна пропаганда на Волині поступово пішла на спад. Наприкінці міжвоєнного двадцятиліття парафії східнослов'янського обряду на території Волинського воєводства об'єднували лише 12 180 вірян¹²⁴. Порівняно з понад мільйоном православних ця цифра видається більше ніж скромною. Неоунія як складова частина «східної політики» Ватикану і спроба її втілення в життя на західноукраїнських землях Другої Речі Посполитої зазнала краху.

Отже, аналіз міжконфесійних стосунків на території Західної Волині в 1920–1930-х рр. дає підстави для таких висновків.

Етноконфесійний склад населення східних воєводств міжвоєнної Польщі, зокрема Волинського, був надзвичайно строкатим. Справи віровизнання тут були тісно пов'язані з проблематикою національних меншин, адже приналежність до тієї чи іншої конфесії зазвичай пов'язувалася з належністю до певної етнічної спільноти. Православну релігію сповідувало майже 80 % населення Волині (українці, росіяни, частина чехів і навіть поляків). Переважна більшість волинських німців були протестантами. Католицьке віровизнання охоплювало переважно поляків, а також частину українців, німців і чехів.

¹²¹ Там само. Zespół 1181. Sygn. mikrof. 1800/1. K. 85 a.

¹²² AAN. Zespół 9. Sygn. 1037. K. 4.

¹²³ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 96–97.

¹²⁴ Monografia stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim... S. 29.

Найбільш гостро на Волині в міжвоєнний період стояла проблема неврегульованого становища Православної церкви, яка в перші повоєнні роки й надалі підпорядковувалася Московському патріархатові. Відверто промосковська орієнтація православного духовенства не влаштувала владу, яка мала намір адаптувати Православну церкву до умов польської держави, перетворити її на інструмент впливу на православне населення Західної України та Західної Білорусі.

Концепція польської державної політики щодо Православної церкви формувалася впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття й зазнала певної еволюції. У період правління національних демократів політика державної влади щодо православних не була чітко визначена, хоча вже тоді великий вплив на неї справляла концепція національної асиміляції непольських народів. Віросповідна єдність (поряд із мовною і культурною) мала стати одним із найдієвіших засобів державної та національної інтеграції «східних кресів».

Однак на заваді процесу масового окатоличення українського населення став рух за українізацію Православної церкви, який найбільшого розмаху набрав на Волині. Аби не допустити виходу його з під контролю влади, а одночасно усунути залежність православної ієрархії від Москви польська влада погодилася на часткову українізацію Православної церкви в Польщі. В той самий час польський уряд удавався до кроків, спрямованих на посилення свого впливу на православних задля встановлення контролю над усім внутрішньоцерковним життям на «східних кресах». Особливо яскраво це проявилось в період урядування волинського воєводи Г. Юзевського, котрий не приховував наміру перетворити Православну церкву у важливий чинник державної асиміляції українського населення Волині.

У другій половині 1930-х рр. уряд почав висловлювати відверто негативне ставлення до процесів українського національно-церковного відродження. Влада вбачала в цьому процесі серйозну небезпеку для польських державних інтересів на сході країни, тому проголосила курс на форсовану полонізацію Православної церкви в Польщі. Ця політика реалізовувалася різними методами: конфіскацією частини майна церкви, ревідикацією храмів, репресіями щодо неблагонадійних священиків, запровадженням польської мови як офіційної мови церковного життя, врешті – примусовим наверненням до католицизму православних вірян. Ці заходи послаблювали церкву, ставили її в більшу залежність від держави.

Одночасно з послабленням позицій Православної церкви уряд намагався забезпечити пріоритетне становище Римо-католицької церкви на Волині. Цю політику польський державний апарат цілеспрямовано

підтримував упродовж усього міжвоєнного періоду. Римо-католицьке духовенство стало важливим і потужним інструментом пропаганди ідей польської державності й культури на східних землях. Цим цілям сприяло і збільшення кількості римо-католицьких храмів на західноволинських землях у 1920–1930-х рр. Воно відбувалося здебільшого за рахунок будівництва нових костелів. Архітектура католицьких храмів Волині міжвоєнної доби була одним із найважливіших засобів візуалізації державної приналежності цих теренів, а також ствердження тут нової влади. Втілення протягом 1920–1930-х рр. у культовому будівництві державотворчих програм та ідей мало на меті підкреслити цілісність держави, безперервність її культурного розвитку, стати символом польськості цих теренів.

Для посилення асиміляційного впливу на українське православне населення Римо-католицька церква розгорнула в міжвоєнний період діяльність, спрямовану на запровадження серед православних вірян т. зв. нової унії у формі католицизму східнослов'янського обряду. Неоунійний рух, який розглядався РКЦ як крок до поступової латинізації Православної церкви, не дав очікуваних результатів на Волині.

Зауважимо, що заходи в напрямі колонізації Православної церкви, зміцнення позицій Римо-католицької церкви на теренах, населених українцями були складовою частиною планів національно-культурної асиміляції населення східних земель і зміцнення позицій польської культури. Така політика польської влади призвела до загострення міжконфесійної ситуації в краї і стала одним із серйозних чинників загострення польсько-українських відносин на Волині напередодні Другої світової війни.

Крамар Юрій
ORCID ID: 0000-0002-5711-3634